

אכילה: סולם מוצב ארצה, וראשו מגיע השמימה!¹

הרב חגי רטנר

- א. הקדמה - חומר ורוח
- ב. אכילה וקדושה
- ג. סיכום

א. הקדמה - חומר ורוח

מטרתו של חיבור זה לבחון את היחס שבין אכילה לנבואה וקדושה, דבר הכרוך בשאלה רחבה הרבה יותר: היחס שבין חומר ורוח, סוגיה שעליה נשברו קולמוסים רבים בעולם היהדות ואף מחוצה לו. מובן אפוא שאין חיבור זה מתכוון להקיף תחום רחב ועמוק זה, אלא דווקא להצטמצם בתחום האמור לעיל, ואף בו הוא איננו בא אלא לבחון כיוונים וגישות מסוימות, המאפיינות אנשים, תנועות, ואולי אף תקופות מסוימות.

עם זאת, צריכים אנו להשתמש בכמה הגדרות והנחות יסוד בדבר היחס שבין חומר לרוח - דוגמת הפחיתות המיוחסת אל החומר², לעומת המעלה והעדיפות המיוחסת אל הרוח - ע"מ שתהיינה לנו אמות מידה כלשהן, שעל פיהן נוכל למדוד ולהעריך את מבוקשנו. נתחיל בהגדרת עולמות הרוח והחומר.

נראה³ שניתן להגדיר באופן כללי את עולם הרוח כמתייחס לתחום הצורות - המהויות - האידיאות - והמשמעויות, הנצחיות והכלליות. לעומתו, עולם החומר מתייחס לתחום הגופים - הפרטים - והתופעות, החולפים.

אבחנה זו מתפרשת גם מאופן בריאת האדם. גוף האדם נוצר עפר מן האדמה - "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה" (בראשית ב, ז); בעוד שהחלק הרוחני, הנשמה, ניתן ישירות מה' - "ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (שם).

1. רעיונות ומקורות חשובים במאמר לקוחים משיעורי הרב איתמר אלדר.

2. לדוגמה, עיין במהר"ל גבורות ה', פרק כט ד"ה 'וירכב על החמור'.

3. יחס זה תואם גם את התפיסות המרכזיות בפילוסופיה, מאפלטון ואריסטו עד קאנט והגל.

ואכן רובם של המפרשים מבינים שפסוק זה מורה על כך שהגוף מקורו מן היסוד הארצי, הנמוך והחומרי לעומת הנשמה שמקורה הוא עליון ורוחני, כגון רש"י (שם) ד"ה 'ויפח באפיו' הכותב:

עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים.

כך גם בדברי אחרים. הרמב"ן ע"פ הרד"ק מבאר, שהנשמה היא צלם אלוקים שבו נברא האדם. ה'כלי יקר' מביא את דבריהם (בראשית א, כו) ד"ה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו':

הרמב"ן כתב בשם רבי דוד קמחי שהקדוש ברוך הוא אמר לארץ נעשה אני ואתה, כי הארץ נתנה יבול חומרה כמו שנתנה לשאר בעלי חיים, והקדוש ברוך הוא נתן בו חלק הרוחני. ובצלמנו כדמותנו היינו שידמה לשניהם בגופו לארץ ובנשמתו לעליונים.

מדבריו עולה שהנשמה⁴ היא הופעת האלוקות באדם, ומכאן שהאלוקות מופיעה דרך הרוח, הנשמה וה"שמימיות", לעומת הגוף, החומר והגשמיות, אשר מצמצמים מעלימים ומסתירים על האלוקות. עם זאת כידוע, דווקא הגוף הוא זה שמאפשר לנשמה להתקיים ולהתבטא בעולם החומר; ואם כך, דווקא דרך עולם החומר והגופים מופיעים הרעיונות הרוחניים.

לאור זאת יש לשאול: מה טיבו של החומר? האם כל טיבו ועניינו הוא "אמצעי"-על מנת לאפשר את קיום הנשמה בעולם, בבחינת "בהמת משא", ללא תוכן וקדושה עצמיים; או שלחילופין יש לו תכונה וקדושה עצמיים? לשון אחרת: האם בגוף ובחומר⁵ עצמו טמונים ניצוצות אלוקיים, אשר חשיפתם וגילויים יהוו לימוד וחיידוש לנשמה עצמה?

ב. אכילה וקדושה

בחיבור זו ננסה לבחון שאלות אלו מההיבט של אכילה וקדושה, אכילה והשגת מדרגות בקדושה, בעיקר לאורן שתי פרשיות בתורה. האחת, פרשיית ברכת יצחק ליעקב (בראשית כז, א"מ), ברכה הבאה תוך כדי השראה נבואית, המתרחשת בעת אכילה ואולי מתוך האכילה עצמה.

השנייה, פרשיית האכילה והשתייה בהר סיני. כאשר משה עולה להר סיני, נאמר: "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו" (שמות כד, יא). נבואה מתוך אכילה ושתייה, האמנם? הכיצד?

נראה שהעיסוק בתחום ספציפי זה מזקיק אותנו בבירור כפול. הראשון, כאמור, בעניין החומר: בירור עניין האכילה עצמה. האם כל עניינה הוא רק תחזוקת הגוף כדי שישירת נאמנה את הנשמה; או שמא גם באכילה עצמה יש תוכן

4. לא נחלק כאן בין נפש, רוח ונשמה.

5. תחומים רבים קשורים בחומר ובמהותו ולא יהא ספק בידנו לעסוק בהם, כגון עניין הריבוי, השינוי והתמורה, הזמניות וכו', ואין הכרח שמסקנה מתחום אחד תחייב את רעותה, רצוני לומר: אם מגלים אנו ניצוצות אלוקיים בתחום הריבוי למשל, אין הכרח שנגלה זאת גם בתחום הזמניות, ושמא בכל תחום הם קיימים ויש לחושפם! וצ"ע!

עצמי וקדושה? וכמו כן, האם באוכל עצמו טמונים ניצוצות אלוקיים המהווים חידוש עבור הנשמה ושניתנים להיחשף רק באמצעות האכילה? הברור השני, הוא ברור בדבר הקשר שבין הנבואה לגוף ולאכילה. כלומר, האם לשם הגעה לנבואה יש צורך להשתחרר ולהתנתק מן הגוף וממילא גם מן האכילה; או שמא גם הגוף והאכילה יכולים לסייע, ואולי אף להביא, להשראה ונבואה?

[א] דעות מייצגות מהעולם הטרומ - הסידי

הרמב"ם

מהפרקים בספר מורה נבוכים (ב, לו ומסביב) ⁷ העוסקים בעניין הנבואה, עולה שדעת הרמב"ם היא כדעת הפילוסופים שהנבואה הינה המדרגה העליונה שבה משפיע האל משפעו על האדם⁸. על מנת להגיע למדרגה זו על האדם לבטל את מחשבותיו וענייניו הבהמיים הכוללים גם את האכילה. אמנם בחושי הריח, הראייה והשמיעה, רואה הרמב"ם מעליותא מסוימת. אעפ"כ, מתוך דבריו עולה, שלצורך הופעת הנבואה, הגוף וכוחותיו לא בלבד שאינם תורמים, אלא שההזדקקות הנפשית אליהם מפריעה להופעתה של הנבואה.

רבינו בחיי⁹

בפירושו עה"ת (בראשית כז, א) מבאר רבנו בחיי את בקשתו של יצחק מעשו שיביא לו מטעמים:

ועשה לי מטעמים וגו' בעבור תברכך נפשי.

אין כוונת יצחק בשאלת המטעמים בתענוג הגוף וחוש הטעם, אלא כדי שתהיה נפשו שמחה ומתענגת, כי בהתחזק כוחות הגוף יתעוררו כחות הנפש, ומתוך שמחת הנפש תחול עליו רוח הקודש, והוא שאמרו רז"ל (שבת ל:): אין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה שנאמר (מלכים ב

6. הנבואה בהיותה דיבור ושפע אלוקי היא למעלה מן הנשמה.

7. לדוגמה: "דע שאמיתת הנבואה ומהותה היא שפע השופע מן האל יתעלה ויתהלל באמצעות השכל הפועל תחילה על הכוח המדבר, ואחרי כן על הכוח המדמה. זאת היא דרגתו העליונה של האדם ותכלית השלמות האפשרית שתיתכן שתימצא למינו...
... ובטלו מחשבותיו על עניינים בהמיים ותשוקתו אליהם, כוונתו להעדרת הנאת האכילה, השתייה, המשגל ובכלל חוש המישוש, אשר ביאר אריסטו במידות ואמר שהחוש הזה הוא חרפה לנו. ומה יפה מה שאמר! ומה נכון הוא שהוא חרפה! כי הוא לנו מבחינת מה שאנו בעלי-חיים ולא יותר, ככל הבהמות. אין בו דבר מעניין האנושיות. שאר ההנאות החושיות כמו הריח, השמיעה והראייה - הרי אף-על-פי שהן גופניות יש בהן בזמן כלשהו הנאה לאדם באשר הוא אדם, כפי שהסביר זאת אריסטו". (מו"נ שם. תרגום מיכאל שוורץ)

8. דברי הכוזרי אודות 'העניין האלוקי' - המהווה את המדרגה הא-להית העליונה הנשפעת על האדם - בעניין זה קרובים לדברי הרמב"ם. לדוגמה במאמר שני יד: "כי הענין האלוהי כאילו עומד ומצפה למי שראוי לו - כגון הנביאים והחסידים - לחול בו ולהיות לו לאלוהים; כשם שהשכל עומד ומצפה למי שהשלמו תכונותיו הטבטיות והגיעו נפשו ומידותיו לידי שווי - כגון הפילוסופים - לחול עליו בשלמות..."

9. הולך בדרכו של הרמב"ן ומפרש בדומה לו.

ג) והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה', ומטעם הזה יזכיר הנפש בכל פעם ופעם עם הברכה, ואמר בעבור תברכך נפשי. ומה שבקש מטעמים לשמחת הנפש ולא בקש כנור לנגן כמנהג הנביאים, מפני שהיה עתיד לברכו בדברים גופניים, טל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש, וע"כ רצה שתהיה סיבת השמחה מאכל ממין הדבר שהוא רוצה לברכו בו...

כלומר, האוכל מסייע לחיזוק הנפש, להתעוררותה ושמחתה, שהם תנאי להופעת רוח"ק עליו. מכאן שלא רק שהאוכל איננו מפריע ומצריך ניתוק, אלא שהוא אף מסייע להופעת רוח"ק. עם זאת, הוא עדיין נשאר בגדר של אמצעי ומסייע בלבד. אמנם, מחדש רבינו בחיי שהיה צורך מיוחד למאכלים ולא לניגונים לדוגמה. זאת, משום שהברכה הייתה לצרכים גשמיים. על כן, השמחה המעוררת ברכה זו צריכה להיות מאתו עניין ומין, ומכאן שהמאכלים תפקידם לעורר ולכוון את הברכה לייעודה.

מהר"י מינץ והמלבי"ם

בבראשית (כז, ד) מביא המלבי"ם בשם המהר"י מינץ את הפירוש הבא העוסק בסוגייתנו:

ועשה. ונגד שיהיה התקשרות בין המברך להמתברך אמר "ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי", שמצד שיהיו המטעמים עשויים באופן שאהבתי אותם, ומצד שאתה תביא לי שאתה תהיה המשפיע אותם ואני המקבל, יהיה התקשרות בינינו כדרך הנותן והמקבל, ואוכל לחזור להריק עליך הברכה שאהיה אני המשפיע ואתה המקבל, ונגד שיהיה המברך מוכן להוריד השפע אמר "אכלה בעבור תברכך נפשי".

והוא כמ"ש מהר"י מינץ בדרשותיו, שבעבור שהנביא מגיד העתידות או המברך צריך להפשיט את נפשו מגופו ולהדביקה ברוחניות, היה צריך לתת שוחד אל הגוף תשורה או מתן מה שהגוף נהנה ממנו, בענין שגם הגוף יסכים אל ההפשטה הזאת שהיא נגד טבעו, ובענין זה היו התשורות שהביאו אל הנביאים כמ"ש "ומה נביא לאיש הא-להים", כי היה זה שוחד לכח החומרי שיתרצה להתפשטות הנפש, עד שתוכל הנפש להתבודד בעניינים הא-להיים, ועז"א בעבור תברכך נפשי.

המלבי"ם רואה את האוכל אצל יצחק כ"שיחוד" ו"הרחקת" הגוף, כדי שלא יפריע לנפש לדבוק בעניינים האלוקיים. נראה אפוא שהוא מייצג את הדעה הקיצונית ביותר הסוברת שיש להרחיק את הגוף וצרכיו ע"מ שתחול הנבואה. אצלו האוכל אמנם מקבל "תפקיד" מרכזי, אולם תכליתו הפוכה לגמרי.

נסכם את דברינו עד כה. מוצאים אנו שלכל הדעות, לאכילה- הבאה מצד הגוף- אין שייכות עצמית לתחום הרוח והנבואה, הבאים מצד הנשמה. אמנם, ישנם חילוקי דעות לגבי השאלה עד כמה האכילה כאמצעי, תורמת להופעת הנבואה. מדברי הרמב"ם עולה, שהיא מיותרת; מדברי רבינו בחיי נראה, שהיא מסייעת לעורר את כוחות הגוף ואת שמחת הנפש על מנת שתחול רוח הקודש; המלבי"ם מצריך את האכילה ע"מ לשחד את הגוף כדי שלא יפריע להתבודדות והתייחדות הנפש בעניינים האלוקיים.

[ב] החסידות

החסידות הופיעה כמה וכמה דורות אחר רוב הדעות שהבאנו. דומה שבפרק זמן זה- שניתן לתחמו כמעבר מימי הביניים לעת החדשה וכשבתווך תקופת הרנסנס - עברה החברה האנושית שינויים מפליגים: בתפיסת החומר ובשאלת היחס בין חומר ורוח, ובתפיסת האדם והעולם. ככלל ניתן לומר, שבימי הביניים תפיסת הרוח והחומר הייתה דיכוטומית יותר, וכך גם בשאלת היחס שביניהם. המעבר אל הרנסנס והעת החדשה נשאו עימם יחס חיובי יותר לחומר ולכן גם לגיטימציה לעסוק בו. דומה שהפערים שבין החומר לרוח הלכו וניטשטשו. השלכה לכך ניכרה בין השאר ביחס אל המלאכה, האמנות, העבודה הדתית, היחס שבין המינים ועוד.

נשאלת השאלה אפוא: האם גם החסידות נושאת בשורה חדשה ביחס לסוגייתנו, סוגיית האכילה והקדושה? שהרי, כפי שכתב ר' צדוק הכהן מלובלין (רסיסי לילה פרק נו), הקב"ה מנהל את התהליך ההיסטורי אצל ישראל ואצל אוה"ע בהתאמה, רק שאצל ישראל הוא בא לידי ביטוי בדרך הופעת התורה והקדושה, ואצל אוה"ע בענייני העולם: ולעולם כפי הנהגת התורה בישראל כן הוא הנהגתו ית' כל העולמות ואף האומות מתנהגים כן בזה לעומת זה. וכל ריבוי ע"ז אצלם וחרטומים ומכשפים היה כל זמן שהיה גילוי שכינה ונבואה בישראל ומשנסתלקה והתחיל תושבע"פ התחיל ג"כ אצלם חכמת יונית שהיא חכמה אנושית.

כידוע, החסידות אינה עשויה "מקשה אחת" ורבו בה ה"זרמים" והגישות וכל שכן האדמורי"ם. על כן, נביא מספר דעות שהן, לטעמנו, גם מגוון מייצג בקרב הגישות השונות בחסידות.

רבי חיים מטשרנוביץ' בספרו 'באר מים חיים' (בראשית, ב) כותב ר' חיים מטשרנוביץ': אף שעולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה. אמנם ישיגו השביעה והבריאות ממחזה א-להים, כאיש אכל ושתה כמאמר הכתוב (שמות כד, יא) "ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו" ופירשו חז"ל (ברכות יז, א ופירוש רש"י שם) כי על ידי מחזה שדי נהנו והרגישו הבריאות והשובע כאיש אכל ושתה, כאשר ביארנו זה בחיבורנו סידורו של שבת (שורש ה' ענף ג') עיין שם ובזה נתבאר הכל על נכון בעזרת ה' יתברך.

לדברי רבי חיים מטשרנוביץ', האכילה השתייה והשביעה האמורים, הם מן המראה האלוקי והתיאור של האכילה והשתייה הגשמיים אינו אלא משל לשביעת הנפש מהעניינים האלוקיים.

בספרו 'סידורו של שבת' (שורש ה, ענף ג, עלה ז) מוסיף רבי חיים ומבאר, ששביעה ועונג זה הם מדרגת עוה"ב, עולם שאין בו אכילה ושתייה:

ואף שעולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה (ברכות יז ע"א), אבל יהיה אז גוף כל אחד מישראל כמו גופו של משה רבינו עליו השלום, שהיה בשמים ארבעים יום ולא אכל ולא שתה (שמות לד, כח), וכמו גוף אליהו הגלעדי שחי הוא ברומו של עולם בלתי הנאות גופניות. ואז יזונו עיניהם מזיו השכינה ויהנו ממחזה שדי לבלתי שעור וערך. ונעם התענוג הזה אין שכל אדם משיגו אפילו במחשבה הרוחנית, ומכל שכן להכניסו בדמיון מוה, ולהמשילו אף במשל לתענוג העולם הזה. אך ענין השביעה, מה שישבע גופם וישיגו הבריאות מהנאות מראות זיו השכינה, נכנס תחת משל סוג אכילה ושתייה של העולם הזה. והוא כמאמרם

ז"ל (ברכות יז ע"א ופירוש רש"י שם) (והביאותיו למעלה בשורש הראשון, ענף ג עלה ד) על הפסוק (שמות כד, יא) "ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו" שהשיגו השביעה והבריאות ממחזה א-להים כאיש אכל ושתה.

רבי חיים כאמור מביא כדוגמה, את משה ואלהיו. דוגמה זו אכן מחדדת עד כמה מדרגה זו נבדלת ומופרשת מן העולם, שהלא משה ואלהיו הינם הדוגמאות המובהקות לאישים שנבדלו מחומרם כדי לזכות לקרבת ה' ודבקות בשכינה. אמנם רבי חיים מודה שבשבת ישנה גם מצווה להתענג באכילה ושתיה גשמית-תענוג שבא ע"מ להמשיך את המוחין לבחינת נפשו ולשמח את גופו בבחינתו- אולם מובן הדבר שמחזה ש-די לא שייך לתחומם ועניינם והוא רוחניות טהורה.

ר' מנחם מנדל מוויטבסק

בספרו פרי הארץ (פרשת ויגש) מתייחס רבי מנחם מנדל לביטוי "ויאכלו וישתו" באופן שונה:

... מבואר בס' רקאנטי מדרש רבה (ויק"ר כ, ז) על מאמר (שמות כד, יא) "ויאכלו וישתו" שזנו עיניהם מזיו השכינה, ור' יוחנן אמר אכילה ודאית... ומסיים הרקאנטי, ודע שאין כוונת האכילה להפסד דבר הנאכל אלא להוסיף כח ותענוג וחיים לאוכל, על זה נקרא אכילה וזהו אמרם אכילה וודאית שהרי התענוג הוא עיקר שם האכילה. וכן היה אצלם שמחת הנפש ותענוג זיו השכינה, כמאמר (ישעיהו נ"ח, יד) אז תתענג על ה' עד כאן לשון הרקאנטי ז"ל. והנה על דרך זה צריכין להיות כל ענייני הגוף ותשמישי עולם הזה שלא ניתן ליהנות לבני אדם כי אם מן הפנימית שהוא הצורה ושרשו של אותו דבר והיותו, אשר משם נשתלשל ויצא החומר. אבל אסור ליהנות מחומרה של מקום שיצא משם, כי אם להתדבק בצורה דרך השתלשלותו, עד אין סוף ברוך הוא, להיות חוזר וניעור אליו יתברך, דרך התענוג ההוא שמקבל מאותו דבר... הרקאנטי אם כן, אינו מפריד בין האכילה הגשמית לאכילה הרוחנית, אלא הוא עומד על הנקודה המשותפת לשתיהן והיא נקודת התענוג- אותה הוא מייחס ומשייך לה', שנאמר "אז תתענג על ה'".

על דרך זו כאמור, למד רבי מנחם מנדל, שצריכים להיות כל ענייני העוה"ז. יש ליהנות מהם, אך לא מחומרם וחיצוניותם, אלא מפנימיותם היינו עונג הפנימי, ממהותם, שורשם וצורתם, המשתלשלים מהא"ס ב"ה.

כאמור, על ידי שהאדם מתדבק בעונג ובפנימיות, הוא דבק בשורשי הדברים המשתלשלים מהשורש העליון - הקב"ה. וא"כ בעולם הזה, עולם החומר, התענוג מהווה את השער להעפיל לעולם הרוח. יוצא אפוא לפי דבריו (ובניגוד, לדוגמה, לדברי רבנו בחיי), שיש שייכות עמוקה בין אכילה לרוחניות ואולי אף לנבואה.

רבי יעקב ליינר מרדזין בספרו 'בית יעקב' (פרשת בראשית א, מד) מבאר רבי יעקב את עניין האוכל ואכילה, בדומה לשיטתו של רבי מנחם מנדל מוויטבסק. הוא אף מרחיב ומפתח את העניין. לקמן עיקר דבריו ובאורם:

ויאמר א-להים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וגו'. הנה נראה מהכתובים האלו ההבדל שבין מאכלי האדם ובין מאכלי הבהמה, אשר במאכלי האדם כתיב עשב זרע זרע ובמאכלי הבהמה כתיב ירק עשב.

והענין בזה, כדאיתא בזוה"ק (בראשית דף כד:) שהעולמות המה כגלדי בצלים, היינו שכל עולם ועולם הוא לבוש לעולם שלמעלה ממנו, והעוה"ז הוא לבוש לעולם העליון וכן למעלה למעלה עד אין סוף ממש. ולכן כל מה שהאדם קונה לעצמו בעניני צרכיו, גם במאכליו אשר הוא אוכל, צריך הוא לדעת שלא יסתכל על הלבוש רק על הפנימיות, ומזה הפנימיות יבוא להשיג עוד פנימיות יותר.

בדומה לרבי מנחם מנדל מוויטבסק גם רבי יעקב ליינר מדגיש שעל האדם בהתעסקו בכל דבר מענייני העולם, להסתכל ולכוון לפנימיותו ולא ללבושו החיצוני. העולמות בנויים "כגלדי בצלים" - כלומר שאף עולם אינו קיים רק לעצמו אלא הוא משמש כחלק הפנימי לעולם שתחתיו, ועוטף ומלביש את שמעליו- כאשר כל עולם תחתון מהווה שיקוף והקבלה לזה שמעליו, ומכאן שיש זיקה התאמה וקשר בין האחד לשני, כלומר בין התחתון- החיצוני, לעליון - הפנימי.

ישנם זיקה וקשר בין העולמות הגשמיים לרוחניים ועד האלוקות עצמה. אלא שכאמור קשר וזיקה אלו הם פנימיים, ובהופעתם החיצונית העולמות נבדלים זה מזה. האפשרות להשיג את הזיקה והקשר הללו היא על ידיה הסתכלות והפנייה אל החלק הפנימי בעולם הגשמי והאוכל בכללו. להלן הדוגמא שהוא מביא לכך:
 ודרך משל, אם ישיג האדם כסף וזהב, אם ישיג לבלתי הביט על הלבוש בעצמו, אזי ישיג הפנימיות מזה שהוא אהבה ויראה, אשר הכסף והזהב מרמזים עליהם, והמה לבושים להם, ואח"כ יכול להגיע לעוד יתר פנימיות היינו יראה עילאה...

כלומר, כשם שבזהב ובכסף יש את חומר הזהב והכסף שהוא הממד החיצוני, הלבוש; כך, מצד שני, יש בהם גם את הפנימיות שהן הרגשות והכיסופים המתעוררים בעקבותיהם. רגשות וכיסופים אלו יכולים להיות לבושים לא רק לדבר חומרי, אלא גם לדבר רוחני עד לאלוקות עצמה, ובכך החומר הופך להיות "שער" ו"סולם" לאלוקות. עקרון זה חל גם באוכל ובמאכל. לכן, כאשר אדם אוכל, עליו לכוון את עצמו לפנימיות המאכל ואזי הוא דבק בפנימיות הרוחנית ("הד"ת שנמצא בהלחם" כדברי הרבי לקמן) שבמאכל, ומתוך כך הוא מתעלה ומתגדל:

וזהו שנתן השי"ת להיות מאכל האדם, לרמוז על טיב השכלתו, שלא יביט על הלבוש בלבד בכל דבר רק על שורש הדבר ופנימיותו, ויבין כי לא הלבוש הגשמי מהלחם הוא מחיה אותו רק הד"ת שנמצא בהלחם, שהוא המוצא פי ה', ואיש הישראלי באכלו הלחם אין לו נייחא מההנאה הגשמית, אבל כוונתו להשיג הטובה הפנימית אשר בשורש דבר הזה, מה שתביאהו ליראת ה' להתגדל הכבוד שמים.

בכך מסביר הרבי גם את הפרש בין אכילת אדם המעולה לאכילת בהמה הגרועה. כאשר האדם דבק בפנימיות, הוא כדבריו "בחינת החיים שהוא קיים לעד". אם למצער, הוא דבק בחיצוניות ובהנאות הגוף, אז הוא "כבהמות נדמה":

ולכן אכילת האדם עולה למעלה ואינו דבר שכלה ונפסד כמו מאכל בהמה, רק יש בהמאכל התחברות עם צורת האדם, ומתדבק עם בחינת החיים שהוא קיים לעד. ובבהמה נאמר ירק עשב, היינו הלבוש בלבד, כי אין לה חלק בנסתרות ובפנימיות הדבר...

היינו כי מי שאינו אוכל כמו הבהמה מאכל מלא ד"ת, והבחירה הוא ביד האדם, אם ירצה רק בהנאת הגוף אז יהיה מאכלו כמו מאכל הבהמה. אבל אם יפנה

לבבו להשיג הפנימיות, אזי יקבל משורש הטובה הנמצא בהמאכל ותוסיף לו קדושה...

לסיכום, רבי יעקב ליינר רואה את האכילה ככלל ענייני העולם, הטומנים בחובם ניצוצות קדושה, וניצוצות אלו הינם פוטנציאל לעלות באמצעותם לדבקות באלוקות. אולם הדבר דורש כוונה גדולה: לפנות ולהסתכל אל הפנימיות, ולא להתפתות ולפנות אחר החיצוניות, היינו החומריות והנאות הגוף.

רבי לייבלה איגר בשם רבי שמחה בונים מפשיסחא

רבי שמחה בונים הולך צעד נוסף בראיית הקשר שבין האוכל והאכילה לבין עולם הרוח והשגת האלוקות וכך מצאנו בשמו (תורת אמת לובלין, יום שני שבועות תרל"ג. מופיע גם בקול מבשר ח"ג, אכילה והרגשה במאכלים):

בשם רבינו הקדוש א"א הרבי ר' בינם מפרשוסחא זצ"ל, אשר עיקר כוונת האכילה - הוא ללעוס היטב. והנראה בזה, לדקדק הדק היטב קודם הבליעה, בעת הגיעו לעיקר הנאת האכילה, לברר מזה שורש הטעם שהוא המוצא פי ה'. והוא כמו שנאמר במתן תורה "ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו", ותרגומו, "והווי חדאן כאילו אכלן ושתן".

כי באמת הוא, שדייקא מהנאת אכילה יוכל להתברר התגלות אלהות. ועל זה נאמר בלשון "ויחזו", כי הוא כעניין אספקלריה, שרואה ממנו דוגמא דידיה. וכן הוא ענין הנאת אכילה, ליקח ממנו עניין דוגמא דלעילא שורש הטעם. וכידוע מזהו"ק על פסוק "מבשרי אחזה אלוה" - מבשרי ממש, שהוא על תכלית הנאת עולם הזה. וממנה דייקא, יוכל להגיע למחזה א-להים. כי הוא לדוגמא לשורש העונג שבקדושה¹⁰.

אכן גם כאן דברי הרבי מבוססים על הכלל של "מבשרי אחזה אלוה", היינו שחוויות הגוף עשויות לשמש כשער ודוגמא לעולמות האלוקיים. אף הוא עומד על הקשר שבין "ויחזו את הא-להים" "למבשרי אחזה אלוה", כלומר שמהנאות אלה דווקא ניתן לבוא להשגות אלוקיות - "שדייקא מהנאת אכילה יוכל להתברר התגלות אלהות", וכל זאת מפני שנקודת העונג היא מאת ה' כמן שכותב "שורש הטעם הוא מוצא פי ה'". לכן ההוראה הנמסרת בדבריו היא, שיש ללעוס היטב כדי להפיק את מירב ההנאה, ומזה כאמור יוכל האדם להגיע להשגות גדולות באלוקות.

אמנם ישנה קרבה בין דבריהם של ר' בונים ור' לייבלה לדבריו של ה"בית יעקב" ששלושתם רואים את ענייני החומר כאמצעי ושער אל הרוח והאלוקות, אולם כמה נבדלו ב"ניגונם" של הדברים! בעוד שה"בית יעקב" מזהיר רבות מהאכילה ככהמה ומהנאות הגוף, הרי ר' לייבלה ור' בונים קוראים ליהנות ולהתענג מהלעיסה והאכילה שהיא - ודווקא היא! - השער לעונג האלוקי ולמחזה אלוקים.

לסיכום: מצאנו שלפי רבי חיים מטשרנוביץ אין שייכות בין אכילה למחזה האלוקי

10. וראה גם אוהב ישראל פרשת נשא ד"ה 'ואיש את קדשיו לו יהיו' וגו', ורמתיים צופים לתלמידי רש"ב מפשיסחא (ביאור על תנ"כ"א, ובסופו ליקוטים יקרים) אות סד (הערת העורך, ש. מ.).

ולכן כל מה שדיברה תורה בלשון אכילה ושתייה הרי זה משל לשביעת הנפש. בניגוד אליו, ע"פ דבריהם של רבי מנחם מנדל מוויטבסק ורבי יעקב ליינר, יש באכילה תרומה עצמית להתעלות והופעה אלוקית - הניצוצות הטמונים בחומר ובכללם האוכל. אך כדי להתחבר עימם ולהעלותם, יש להקפיד שלא להמשך אחר החיצוניות אלא אחר העונג והפנימיות. רבי שמחה בונים צועד בדרכם, אך הוא קורא לכתחילה לפעולה חיובית של לעיסת המאכל כדי להתענג מן המאכל, מפני שדווקא על ידו ניתן להגיע לחוות את העונג האלוקי כשם ש"מבשרי אחזה אלוה".

ג] הראי"ה קוק

כיצד מתייחס הראי"ה לתחום בו אנו דנים? הראי"ה דיבר כידוע¹¹ על הערך והחשיבות של בניין ובריאות גוף האדם, כחלק מתיקון הבניין החומרי אליו אנו נקראים בשיבתנו ארצה. כיצד אפוא רואה הוא את עניין האכילה ואת מעלותיה הרוחניות, אם ישנן? בשמונה קבצים, קובץ ד, נד כותב הרב:

ישנם צדיקים גדולים כאלה, שאכילתם היא כולה אידיאלית, אצילית, כהקרבת קרבנות ממש, אלא שעוד לא נקבעה בלבם האמונה בעצמם, ומתוך כך הם ממהרים באכילתם, וחפצים להפטר ממנה - מתוך תשוקתם הגדולה להיות שרויים באור הקדושה המופשטת של התורה והחכמה הא-להית העליונה. ומתוך שמהירות זו היא נגד טבע הגוף, וגם נגד טבע נשמתם, שבאמת מזדככת היא על ידי אכילתם הקדושה, ימצאו בעצמם עיכובים רבים וגדולים נגד מהירות זו. עד שתחדור אל לבם הבטחה הפנימית, וידעו שהוד האצילות שבחייהם מוסיף

11. אורות התחיה לג: "גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קודש, לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש. עזבנו את החיים המעשיים, ואת התבררות החושים ואת הקשור עם המציאות הגופנית המוחשית, מפני יראה נפולה, מפני חוסר אמונה בקדושת הארץ, "אמונת זה סדר זרעים - שמאמין בחי העולמים וזורע". כל תשובתנו תעלה בידינו רק אם תהיה, עם כל הוד רוחניותה, גם תשובה גשמית יצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח לוחט זורח על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר המקודש תאיר הנשמה שנתחלשה, זכר לתחית המתים הגופנית".

וכן אורות התחיה לב: "ההתעמלות, שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ ישראל לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרוחני של הצדיקים העליונים, העוסקים ביחודים של שמות הקדושים, להרבות הבלטת האור הא-להי בעולם, ואין גילוי אור אחד עומד בלא חבירו כלל. "ויעש דוד שם", "ודוד עשה משפט וצדקה לכל עמו" - "ויואב בן צרויה על הצבא", "ולא נענש אבנר אלא מפני שעשה דמן של נערים שחוק". אבל שיצחקו הנערים לחזק כחם ורוחם, בשביל גבורת האומה בכללה, עבודת הקודש הזאת מעלה את השכינה מעלה מעלה, כעליתה ע"י שירות ותשבחות, שאמר דוד מלך ישראל בספר תהלים, אלא שע"י הכונות העליונות עולה הנשמה הפנימית, וע"י המעשים המאמצים את גוף היחידים לשם הכלל עולה הרוחניות החצונית. ושניהם כאחד משכללים את סדרי הקדושות כלם, בהבלטת אפיה של האומה בפרשה הקטנה שכל גופי תורה תלויים בה: בכל דרכיך דעהו. ואל יפלא אם יש חסרונות במהלך החיים של העוסקים באמוץ הגופני ובכל החזוקים הארציים שבישראל, כי אפילו הופעת רוח הקודש צריכה ברור מתערובות צחצוחי טומאה שמתערבים בה, והיא הולכת ומטהרת, מתקדשת ומתבררת, פודה את עצמה מגלותה, עד שבאה לכלל דרך צדיקים ואור נוגה הולך ואור עד נכון היום".

הוא הוד על הודו בעסק הטבעי של האכילה, המוסיפה להם חיל לעבודת הרוח הגדולה, ומאמיצה באמוצם את היסוד של נטיית הקודש בעולם כולו, עד שהם מוסיפים ברכה בעולם באכלם לפני ה' על שולחנן, שהוא מכפר על הכלל כולו כשם שהמזבח מכפר.

דבריו של הרא"ה מכוונים לגבי הצדיקים, שהוא מגדיר את אכילתם כאצילית ואידיאלית כהקרת קורבנות. הרב טוען, שנשמתם מזדככת ע"י אכילתם הקדושה-כלומר היסוד הרוחני מתעלה ע"י היסוד החומרי. הרב מציין שמפני שהם אינם מודעים לכך, ומשום כך ומפני תשוקתם אל החכמה האלוהית העליונה ואל הקדושה המופשטת -היינו מופשטת מכל ענייני העולם לרבות הגוף- הם ממהרים לסיים ולהיפטר מאכילתם.

אלא שכאמור, מהירות זו היא כנגד טבע הגוף והנשמה שמזדככת בעצמה ע"י אכילה זו, וע"כ טוען הרב שאנשי קודש אלו מוצאים בקרבם עיכובים כנגד מהירות זו. כלומר: ההימשכות הטבעית של הגוף אל האוכל כשהיא בקדושה, מזככת ומרוממת את החלק הנשמתי של האדם כשם שעושה זאת הקרת קרבנות על המזבח. על הקשר והמשותף שבין אכילה למזבח כבר דיברו חז"ל רבות¹², ואפילו הביטוי "אכילת מזבח" המצוי לרוב בסדר קדשים, רומז על כך. עם זאת צריכים אנו לבאר את פשר הדברים, שהאכילה היא כקרבנות ומכפרת כמזבח?

לסוגיה זו נדרשו חכמים וגדולים, ובלי ספק יסודותיה נוקבים עד התהום (לעילא ולתתא). עם זאת, ייתכן וניתן לשפוך מעט אור מדבריו של הרא"ה במקום אחר. כך כותב הרב בשמונה קבצים, קובץ ג, נ:

חטא הארץ, שאין טעם עזו ופריו שוים, הוא הגורם לכל השינויים של הדרגות, שיהיו באופן מנוגד זה מזה, ובעולם המוסרי והחברותי הוא היסוד לשינויי הדעות שבין האנשים שתפקיד חייהם הוא הרוחניות, המדע, האמונה, התורה והמוסר העליון, ובין האנשים, שהממשלה וההנהגה הוא גורלם, הנדיבים הגבורים המלכים, וכל ההמון כולו.

אכילת הצדיקים, המרימה את יסוד החיים הכמוס שבכח הארץ, היא מחזירה את הארץ לתפקידה, והדרגות מתחילות לקבל צורה הדדית, שתהיה מוכנת להתחברות האופיים של המעשיים והרוחניים בכל יסודי החיים.

הרא"ה מטעים שאחד הביטויים הבולטים לחטא הארץ, הוא ההבדלה והפירוד שבין הטיפוסים והסוגים השונים שבמציאות. הרב מציין את הפער שנוצר בין אנשי "התכלית" - אנשי הרוח, האמונה והמדע לבין אנשי "האמצעי" -אנשי המלוכה והממשלה; ובלשונונו אנו: בין אנשי הרוח לאנשי המעשה. פער זה כידוע הוא מביטוייה של מציאות הגלות.

אכילת הצדיקים, לדברי הרב, מרימה את יסוד החיים שכמוס בארץ ויוצרת יחס

12. לדוגמה עיין:ברכות נה, א: "כל זמן שביית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שולחנו של אדם מכפר עליו. דכתיב 'המזבח עץ שלש אמות גבוה - וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה'." פתח במזבח וסיים בשולחן, מכאן ששולחן דומה למזבח". וכן מנחות צז, א: "ד' יוחנן ור' אלעזר דאמרית רוייהו: בזמן שביית המקדש קיים - מזבח מכפר על אדם, ועכשיו שאין בית המקדש קיים - שולחנו של אדם מכפר עליו."

הדדי ובריא יותר בין הטיפוסים השונים. מה פירוש הדברים וכיצד הם קשורים זה בזה?

הארץ, כידוע, מסמלת ואף כוללת את החומר והאמצעים. בעקבות "חטאה" נוצר פירוד בין החומר לרוח, בין המעשה לאידיאל, בין החול לקודש. בפירוד זו לא רק הארץ והכלול בה נפגעו, גם הקדש והרוחניות לקו; שכן יסוד החיים הכמוס בארץ, כדברי הרב, החיוניות המיוחדת לחיי הטבע¹³ והחול, נעדרים מחיי הקודש והרוחניות בהופעתם אחר החטא.

הצדיקים הבאים מעולם הקודש ע"י אכילתם בקדושה, חוזרים ומתחברים עם הארץ ועם יסוד החיים הגנוז בה. על ידי כך הם מעלים את יסוד החיים וגם מתעלים על ידו, מפני שעל ידי אכילתם הקודש מתחבר עם יסוד החיים וכולל אותו, והופך להיות בבחינת "קודש - חי".

לאור דברינו אלה, ניתן להטעים מעט את משמעות האכילה בבחינת מזבח¹⁴. בשניהם ישנה פעולה של העלאת החול למפגש עם הקודש, ובשניהם המפגש מביא להעצמת והאדרת הקודש, ועל ידי כך להמשכת ברכה וחיים לעולמות. מכאן עולה, לפי הרב, שהאכילה אמנם רצויה להתגדלות הרוחנית ולהעצמת והופעת הקודש ובהחלט ניתן לומר שלפי הרב היא בעלת תרומה עצמית לקודש ולא רק בבחינת אמצעי. האם גם להופעת הנבואה ורוח הקודש ולהתקשרות עם העולמות העליונים, היא מועילה?

בדברים שהבאנו לעיל, אין תשובה מפורשת. הרב מתייחס אל האכילה כחושפת את ניצוצות הקודש שבארץ וכמרוממת אותה, ועל כן, בתור שכזו, היא קשורה במהלך הגדול של ישועת הכלל והפרט בבניין וגאולת הארץ. על זיקות הללו מרחיב, כאמור, הרב את דבריו.

הרי שמכל מקום עולה, ממסקנת דבריו, עידוד לראויים להתגבר בעבודת האכילה ולא לפרוש ממנה, כפי שמבואר בדבריו במקום אחר (שמונה קבצים, קובץ ב, רנט):

הרעיון של העלאת הניצוצות, כשהוא מתגלה בנשמה בתור הכרה פנימית, כבר מחייבת היא את המשיג ללכת תמיד בדרך עבודת קודש זו. שהוא יסוד של בכל דרכיך דעהו. ומתוך עבודת הפרט בא הוא לעבודת הכלל. להצדיק את כל התנועות של הטבת המצב החמרי שבאדם ושבאומה, עד שהוא מתדבק לאהבת ישוב ארץ ישראל שנתגלה בימינו, וברוב אורה הוא מעלה את הרעיון ואת נושאו, ומאירם באור החיים. וארחותיו כולם של אוהב ישראל בקדושה כזה מתעלים, עד שאכילותו הן קרבנות ממש, ושיתיותיו נסכים, וכל סדרי חייו מערכות קדושות, משפיעות אור וחיים לגדודי מעלה וצבאות מטה, ובכל

13. אורות התחיה כח: "הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל, והשכינה שירדה בגלות עם ישראל הוא הכשרון להעמיד קדושה בנגוד לטבע. אבל הקדושה הלוחמת נגד הטבע אינה קדושה שלמה, צריכה היא להיות בלועה בתמציתה העליונה בקדושה העליונה, שהיא הקדושה שבטבע עצמה, שהוא יסוד תקון עולם כולו וביסומו הגמור, ... כל הכחות שבאדם הפרטי נראים בעדינותם המרוממה, כפי מה שהם בטבעם, והרי הם קדושים ומוכשרים לעלוי היותר עליון, והאור שלמעלה מן הטבע עומד אצור בהם לעת הצורך...".

14. המזבח עצמו נקרא "מזבח אדמה" (זבחים סא, ב). ייתכן ויש זה גם רמז לכך שהוא בא לחשוף ולהעלות את הגנוז באדמה. כמו כן מיקומו של המזבח, על הגבול שבין הקודש לחול, רומז על תפקידו לחבר בן הקודש ובין החול.

תושיה יפריח ציצים ופרחים, ולרגעים יפוצו מעינותיו פלגים יבלי מים. ואהבת הבריות אין קץ מקננת תמיד בלבבו, וחדות עולמים חיה בנשמתו, ונהנים ממנו עצה ותושיה בכל עת ובכל שעה, וכלביא יקום, וכארי יתנשא, להמתיק גבורות ולהרבות חסדים טובים. על כל עולם מעולמי עד, ועל כל רוח ונפש מכל יצור.

סיכום

בחיבור זה בחנו את היחס שבין אכילה הגשמית לקדושה ולנבואה, כפי שעולה מאישים ותקופות שונות בעולם היהדות.

מצאנו שבתקופה הטרומ - חסידית אין רואים את האכילה כבעלת ערך עצמי ביחס לרוח ולקודש, והיא אמצעי בלבד. יש הרואים אותה כאמצעי שיש להסתייע בו כגון ע"מ לשמח את גופו כדי שלא יפריע (=לשחדו") או אף כדי שיעורר את הנפש-היות והתעוררות הגוף מעוררת את הנפש. ויש הרואים את האכילה כחלק מצרכיו הבהמיים של האדם, שכאשר ברצונו להעפיל אל הקודש, עליו להתעלות מעליהם.

בעולם החסידות מצאנו קשת של דעות - מדעות המבדילות לגמרי את הרוחניות הטהורה מהגשמיות והאכילה בכללה; לכאלה המדגישות את הניצוצות האלוקיים הקיימים בחומר ושע"י האכילה האדם יכול להתחבר אליהם, להעלותם ולהתעלות עמם, אלא שיש לכוון אליהם ולא אל הצד החיצוני החומרי שבמאכל. דעה אחת קוראת לו לאדם ללעוס היטב, כדי להתענג מהטעם הנובע מן העונג האלוקי ושלכן דרכו אפשר להתקשר עם האלוקים. שתי הדעות האחרונות עכ"פ רואות בוודאי ערך עצמי לאכילה, ערך שיש בו כדי להעצים ולהרחיב את הקודש.

הרב מבחין בין האכילה הראשונית הנובעת מיצרי הגוף ועל כן יש להיזהר ולמעט בה, ובין האכילה הנעלה שהיא בבחינת קורבן החושפת ומעלה את הניצוצות האלוקיים ומרוממת את יסוד החיים הכמוס בארץ. אכילה זו האחרונה מהווה תיקון לחטא הארץ. נראה שדברי הרב ממשיכים את הכיוון העולה בחסידות ו"מושליכים" לגבי תהליך הגאולה בו הוא־אנו מצויים, כלומר חלק אינטגרלי מתהליך תיקון המציאות כולה והתממשותו בכלל ובפרט. משום כך מורה הוא, לראויים לכך, ללכת בדרך עליונה זו על מנת שילמדו זכות וימתיקו את המציאות כולה.

